
BABITS MIHÁLY – AVAGY A TANÁRI SZABADSÁG HATÁRAI

JÁKI LÁSZLÓ¹

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

LÁSZLÓ JÁKI: MIHÁLY BABITS – LIMITS OF TEACHER'S INTELLECTUAL FREEDOM

In 1914 Mihály Babits (1883–1941), the excellent teacher and poet wrote in one of his poems, which was published after the Great War begins: „... blood-letting would be done with more joy by me for her little finger, than for a hundred kings, and flags!” Jenő Rákosi (1842–1929) writer, journal editor, theater director, and a member of science and literary societies thought this as indecorous, cynical and unpatriotic, especially during war. He also added, if a teacher as a state employee can afford to express his own convictions publicly, also to the students available way? In this study, through the case of Babits, is the questions of teacher's intellectual freedom and publicity, (i.e. can he make his own opinions and confidences public), examined. In the 20th century of Hungarian history, values to be followed are always basically altered by the changes of political power and teachers and other intellectuals always had to adapt to the actual order of values.

Mint ismeretes, a kiváló tanár és író rövid időt töltött a tisztviselőtelepi gimnáziumban. Távozásának kiváltó oka egy vers volt, ami egyes körök véleménye szerint átlépte a tanári szabadság határait.

EGY TANÁRI ÉLETÚT KEZDETEI

Az értelmiségi családba, Szekszárdon született Mihály ötödikes gimnazista korában veszítette el édesapját, édesanyja nevelte. A gimnáziumot a pécsi cisztereknél végezte, ahol változó szorgalommal, de alapjaiban nagyon jól tanult. Érdeklődött a latin és a görög nyelv iránt, s korán megtanult franciául is. A gimnáziumban igényes

¹ Jáki László dr. univ., neveléstörténész, bibliográfus, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest

oktatásban részesült, például az említett nyelvek mellett az irodalom iránti érdeklődése meghatározó volt. Visszaemlékezése szerint, ha nem volt olvasnivalója, apja *Természettudományi Közlönyét* böngészte. Önképzőköri tagként pályadíjat nyert II. Rákóczi Györgyről írt, könyv terjedelmű tanulmányával. Az érettségi után – életrajza szerint „hajlamait követve” a tanári pályát választotta. Egyetemi évei idején magyar és francia irodalommal is foglalkozott, és latin, francia, angol műfordításai-val professzora, Négyesy László elismerését és biztatását is kiérdemelte. Közben a filozófia történetének modern képviselőit is tanulmányozta, kiegészítve mindezt pszichológiával.

Tanári pályafutásának első állomása Baja, majd rövid ideig a szegedi reáliskola, ahol kedvenc tárgyát, a latint csak rendkívüli tárgyként taníthatta. Babits szeretett tanítani – erre számos bizonyíték van – de a tanári munka kötöttségeit nehezen tudta összeegyeztetni az irodalom művelésével. Egyik életrajzírója, Benedek Marcell szerint vidéki tanársága idején „Írásai megjelennek ugyan Budapesten Kosztolányi, Szegeden Juhász Gyula pártfogásának jóvoltából, de lelkiállapota sokszor megállítja kezében a tollat s nagyon is rászorul ifjabb költőtársainak biztatására.” Szegedről való távozásának okaihoz még visszatérünk, itt csak jelezzük, hogy a *Szeged és Vidéke* című folyóiratba írt, *Erkölc és iskola* című vezércikke kiváltotta igazgatójának és főigazgatójának rosszallását. Ez volt Babits első összeütközése a hatalommal.

Babits Szekszárdon a nyári szünetben értesült arról, hogy Szegedről a távoli Fogarasra helyezték.

A hírnek nem örült. Fogarason magányos volt, de kihasználva a lehetőséget, szabad idejében görögnyelv-tudását fejlesztette. A zömében román nyelvű, és nagy szegénységben élő lakossággal kevés kapcsolata volt. Fogarasi tartózkodásának bemutatása írásunk fő mondanivalójától eltér, így mindössze két tényt szeretnénk megemlíteni. A pedagógiai szempontból is nehéz körülmények ellenére is szerette tanítványait. Buda Attila, aki Babits fogarasi éveit tanulmányozta, azt állapította meg, hogy tudása és emberi személyisége elsősorban a humán ismeretekre vágyó, ezek iránt érdeklődő diákokra gyakorolt mély hatást. Ezt igazgatója és tanártársai is méltányolták. Babits Fogarason az iskola értesítőjében *Stiliztika és retorika a gimnáziumban* címen tanulmányt írt azoknak a tanulónak, akik „szeretnek gondolkodni arról, hogy mit tanulnak és miért tanulják”. Annak ellenére, hogy nem szeretett Fogarason, közművelődési előadásokat vállalt az iskolában és a városban. Így többek között vetített képekkel színesített előadást tartott *Shakespeare egyénisége*, majd később *Modern impresszionisták* címen. De előadást tartott még a Fogarasi Magyar Dalegylet hangversenyén, a fogarasi honvédszászlóalj tagjainak is *Zrinyi Miklós mint hadvezér s hadtudományi író* címen, ő látta el ismertetővel Földes Imre *A császár katonája* című darabját stb. Sokoldalúsága, szellemi aktivitása tehát abban az időszakban is töretlen volt.

Babits célja kezdettől fogva az volt, hogy mielőbb Szekszárdon vagy a fővárosban folytathassa tanári munkáját. Több barátja közbenjárásra sikerült Fogarasról elkerülnie. Az 1911/12. tanévet már az Újpesti Gimnáziumban kezdte el. Bár iskolai helyzete a korábbinál lényegesen kedvezőbb volt, igazgatójával nem volt harmonikus

a kapcsolata. Pedagógiai módszerei eltértek a korabeli gyakorlattól. Ritkán feleltett, nem szerette a tankönyveket, az írásbeli dolgozatokat szigorúan értékelte, a tanulók egy része érdektelen, unott volt. Értékei azonban itt is megmutatkoztak. Az érdeklődő tanítványainak életre szóló élményt jelentettek előadásai. Több tanítványával, így például Komjáthy Aladárral az iskolai órákon kívül is foglalkozott, tanítványai a lakásán is megfordultak. Babits számára a főváros közelsége is kedvező volt. Ez nagyobb lehetőséget biztosított az irodalmi életbe való bekapcsolódásba. Ebben az időszakban korábbi verseiből két kötet jelent meg, s a *Nyugat* folyamatosan közölte verseit.

Gaal Mózes és több író társja segítségével helyezték a X. kerületi Tisztviselőtelepi Gimnáziumba. (Az épület mai címe VIII. kerület Könyves Kálmán körút 40., s többek között az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum működik benne.) A Tisztviselőtelepet 1883-ban a Budapesti Tisztviselők Házépítő Egyesülete a földművelésügyi minisztérium támogatásával hozta létre az Orczy-kert és a Népliget közötti területen. Az akkori főváros egyetlen tervszerűen kialakított családi házból álló városrésze iskolát igényelt. Az iskola felállításért vita alakult ki Kőbánya és a Tisztviselőtelep között, de végül, a vita eredményeként, mindkét városrész gimnáziumot építhetett. A korszak gyakorlatának megfelelően az új iskola a VI. kerületi állami főgimnáziumból vált ki. Az ideiglenes megoldás 1907 augusztusában szűnt meg; az intézet Gaal Mózes igazgatásával önálló lett. Körössy Albert építész miniszteri megbízásra tervezte az iskola épületét, amely korszerű kialakításáért Gaal Mózeset minisztériumi támogatással Németországba és Franciaországba, valamint Svájcba küldték, hogy tanulmányozza az új iskolaépületeket. Az iskola tervei a tanulmányút eredményeinek figyelembevételével készültek el. Az építés 1909 júliusában kezdődött és 1911 májusában fejeződött be. Az ünnepi megnyitón az igazgató „Mócsi bácsi” azzal adta át az iskolát 443 lelkes diáknak, hogy *„Tegyük belülről is értékessé a kívülről pompás palotát. Ne azt mondják iskolánkról, hogy szép, mondják, hogy jó.”*

Ebben a Tündérpalotában kezdte meg 1912. október 26-án Babits – akkor már elismert író – tanári pályafutásának negyedik állomását. A feltételek minden igénynek megfeleltek. Az épület nemcsak esztétikus volt, hanem optimális is a pedagógiai munkához: a 14 tanterem mérete, a tanári és ifjúsági könyvtár, a 4-500 főt befogadó díszterem, a munkaszobák, szertárak, kísérletező termek mind-mind a korszerű pedagógiai munkát segítették. Mindezekhez hozzájárult a szertárak gazdag anyaga; a biológiai szertár ásványgyűjteménye, a földrajzi szertár közel 2000 diapozitívja stb. A Tündérpalota környezete, a csend, a fák, az iskola a diákok, de még Babits számára is kedvező kikapcsolódást jelentett, szabadidejében gyakran sétált a kertben.

Az optimális feltételek között természetesen meg kell említeni Gaal Mózeset, aki ellentétben Klima Lajos, újpesti igazgatójával, mindenben segítette a fiatal tanárt. Kettőjük kapcsolatára jellemző az a jelenet, amiről Babits felesége, Török Sophie számolt be: a fiatal tanár elismerőleg említette igazgatójának, hogy gyermekkorában kedvenc regénye volt Gaal Mózesnek egy könyve. „Hát fiam, azt nem én írtam,

hanem Benedek Elek – mondta Mózsi bácsi helyreigazítóan, de minden harag nélkül. Az eset legkevésbé sem zavarta jóindulatát a fiatal költő-tanárral szemben, akit szárnyai alá vett.”

Több jelből arra következtethetünk, hogy az érzékeny lelkű költő számára pedagógiai és irodalmi tevékenységéhez nyugodt évek következtek. Az ebben az időszakban írt versei (*Nyugalmas téli kép, A csengettyűs fiú, Haza a telepre* stb.) nyugalmat árasztanak. A Tisztviselőtelep környékén akart lakáshoz jutni, s ehhez édesanyja anyagi támogatását kérte. Mindezek arra adtak reményt, hogy Babits tanár úr nyugodt éveknek néz elébe; békésen alkothat és taníthat. Ezt egy versben is megörökítette:

[...] most itt lakom
a szép Tisztviselőtelepen,
a fővárosban és mégis
kisvárosban csendben.

Új munkahelyén 1912/13-ban az első osztály osztályfőnöke volt, magyar nyelvet és latint tanított, majd történelmet és a nyolcadikban görög-pótlót. Nyilván ez állt legközelebb szellemiségéhez.

A görög-pótló egy sajátos tantervi megoldást jelentett a magyar oktatás történetében, s a századfordulótól számtalan konfliktust okozott a középiskolai tanárok körében. A probléma gyökere az volt, hogy a reális ismeretek előretörésével a latin és a görög nyelv tantervi elhelyezése nagy tehertételt jelentett. A görög szabadon választható tárgy lett és az úgynevezett görög-pótló keretében a tanulók szabadon választhattak görög, magyar irodalom vagy más tudománykörökből.

Mivel latinból és magyar irodalomból Babits kéthetenként dolgozatot íratott, az akkori gimnáziumi színvonal érzékeltetésére néhány feladatot felsorolunk:

Magyar nyelvből I. oszt.: helyesírás gyakorlása, kisebb mesék, történetek reprodukálása, IV. oszt.: A Toldi egyes részeinek feldolgozása. Könnyebb leírások, jellemzések, a tárgyalt költemények és egyéb olvasmányok tartalmi előadása. Dolgozatok élményekről. A gyakrabban előforduló polgári ügyiratok.

Az 1913/14. tanévben a fentiekben túl az iskola Széchenyiről elnevezett önképzőkörének vezető tanára is volt. A sikeres, jól működő önképzőkörben az iskolai értesítő szerint „főleg a VIII. osztály tanulói közül többen mintaszerű buzgóságról tettek tanúságot.” Az 1914/15. évben 14 gyűlést tartottak. Babits beszámolója szerint „Rendes gyűléseinken bemutattak 16 zeneszámot, 7 önálló szépirodalmi művet, 5 műfordítást, 7 természettudományi dolgozatot, 1 történelmi tanulmányt, 3 ismeretterjesztő előadást, 3 életrajzi tanulmányt és 1 ünnepi beszédet. A kör munkássága ez idén inkább komolyabb tanulmányok felé hajlott. A bírálatok színvonala a tavalyihoz képest emelkedést mutat: számos bírálat maga is az önálló értekezések sorába foglalhat helyet. A kör tisztségviselői buzgón végezték az adminisztrációs teendőket. Könyvtárunk állandóan szép fogalomnak örvendett.”

A magyar középiskolák különleges képződményei voltak az önképzőkörök, melyek a XIX. század elején váltak általánossá. Céljuk kezdetben a némettel szemben, a nemzeti nyelv védelme, illetve művelése volt. Az irodalomcentrikus körök később az önképzés általános eszközévé váltak. A tanárelnökök laza szellemi felügyelete mellett az önképzőkörök teljes függetlenséget élveztek. Általában a gimnázium VII–VIII. osztályos tanulói lehettek teljes jogú önképzőköri tagok. Az önképzőkörök munkáját elsősorban felolvasások, pályázatok, azok bírálata, nyilvános rendezvények jelentették. Az általában jól működő szervezeteket különböző tanulókból álló tisztségviselők (elnök, titkár, könyvtáros, pénztáros stb.) teljes önállósággal működtették.

Babits iskolai beilleszkedésének és az ország gondjaival való azonosulásának egyik bizonyítéka, hogy sokirányú elfoglaltsága ellenére az 1914/15. tanévben lemondott az évi szabadságáról, hogy pótolja a háború miatt kiesett, megfogyatkozott tanárokat. Az iskolába való beilleszkedését nyilván segítette Gaal Mózes igazgatóhoz való viszonya. Gaal a korszak legtermékenyebb ifjúsági írója volt, többek között szerkesztette az ifjúság körében nagyon népszerű *Tanulók Lapja*-t és *Az Én Újságom*-at. Babits a tanártársai közül barátjának tekintette és szoros kapcsolatban állt a baloldali beállítottságú, később világhírű matematikussal, Dienes Pállal. A többi tanárral való kapcsolatát nem ismerjük, bár lehetséges, hogy a fiatal tanár irodalmi sikerei kartársai körében irigységet is kiváltottak.

Babits tanári életútja egyértelműen bizonyítja, hogy fiatal, európai műveltségű tanár, aki felkészültségével, emberi tulajdonságaival igen nagy hatásfokkal tudta volna fiatal generációk sokaságát nevelni. „Tudta volna” – de nem tudta, mert önálló véleményével eltért. Babits már Szegeden is ütközött a „hivatalos” állásponttal, ahol a kezdeti elismerés után a *Szeged és Vidéke* című lapba írt *Erkölc és iskola* című írásával kivívta igazgatójának és főigazgatójának ellenszenvét. Ennek következménye, hogy „az isten háta mögötti” Pancsovára helyezik. Pancsova után következett Újpest, ahol már bizonyára megbízhatatlan „káderként” fogadták. De a további életét meghatározó „ütközés” a Tisztviselőtelepi Gimnáziumban következett be – ezzel eljutottunk a címben jelzett alapkérdéshez: Van-e joga egy tanárnak önálló véleményének kinyilvánítására, vagy másként fogalmazva, hol húzódik meg szellemi szabadságának határa?

Babits tisztviselőtelepi, már-már idillikus életének egy új fejezetét nyitotta meg a *Nyugatban* megjelent *Játszottam a kezével* című verse, melynek egy versszaka, pontosabban annak két sora megváltoztatta életét, és meggyőződésünk szerint további életszemléletét is befolyásolta. Az inkriminált versszak így hangzott:

Csak egyszer lenne még az enyém
s kedvemre csókkal önteném
szívesen halnék azután
nagyobb örömmel ontanám
kis ujjáért a csobogó vért,
mint száz királyért, lobogóért!

Babits vállalta, hogy verse háborúellenes.

Babits háborúellenességét már az első világháború előtt, fogarasi tanársága idején bizonyította, amikor az iskola békenapján, 1910. május 18-án a gimnáziumban előadásában többek között a következőket mondta: „De nem olyan játék-e a háború, melyen nemzetek vannak kockán, s melyen nyereség lehetetlen? Győztünk! Ég és föld tele dicsőségünkkel; tönkretettük az ellenséget; de városunkban öregek és árvák vannak, sírnak, kétségbeesett családok koldulnak; itt egy féllábú, amott egy félkezű; földjeink vetetlenek, ki arat, ha a halál kaszál? Hisz a kaszából kard lett, karddal szántottunk, vérrel boronáltunk, most emberhúst ehetünk, embervért ihatunk; jön az éhség, nincs más. Győztünk: de országunk pusztá, és hol a munkás, aki termővé varázsolhatná? Ki tudja, hol!”

A verset ugyan még a háború előtt írta, de aligha véletlen, hogy az 1914-ben, a háború kitörése után jelent meg. A vers születésével kapcsolatban erről így írt: „Háborús vonatkozás: háború volt és így írtam be készakarva, háború elleni célnal. Nem gondoltam, hogy botrány lesz, csak dühöngeni fognak a hazafiak. Csak egy hónap múlva tört ki a baj.”

A „dühöngést” a háborút támogató jobboldali politikai körök felháborodását Rákosi Jenő „Dunántúli” álnéven (*Budapesti Hírlap*, 1915) megjelent írása indította el. Rákosi Jenő (1842–1929) újságíró, lapszerkesztő, író, főrendiházi tag, a Magyar Tudományos Akadémia levelező, a Kisfaludy Társaság rendes tagja. Az alapjaiban jobboldali beállítottságú Rákosi az első világháború lelkes támogatója volt.

A verset akkor is, azóta is eltérő módon értékelték. Ezt kívánjuk írásunkban a tanári szabadság szempontjából körbejárni. Hangsúlyozzuk, csak körbejárni, mert a probléma roppant összetett, s egyértelmű válaszok helyett inkább csak újabb kérdéseket vetünk fel.

Alapkérdés, hogy egy valóban véres háború idején egy tanárnak van-e erkölcsi, politikai joga/szabadsága/lehetősége a fenti vers közreadására? A lehetséges válaszok sokfélék és ellentmondásosak, ezért azokat aprólékosan elemezzük.

Első és legfontosabb szempont a háború jogosságának kérdése. Ma már – utólag – tudjuk, hogy az első világháború célja Európa újrafelosztása volt; ebben az esetben részvételünk megítélése kis részben indokolható is volt. Természetesen alapkérdés – de ez már messze meghaladja írásunk kereteit –, hogy egyáltalában lehet-e egy háború igazságosságát előre megítélni?

Babitsnak erről határozott véleménye volt 1926-ban és 1934-ben is. 1926-ban az *Est* című napilapnak arra a kérdésre, hogy *Politizáljon-e az író vagy ne politizáljon*, határozott igennel felelt.

Szerinte az író „harsányan emelje fel szavát ott, ahol politikai érdekből embereket gyilkolnak rakásra, fajokat uszítanak egymásra, nemzeteket csonkítanak és kultúrákat bénítanak.” Nyolc évvel később egy Nyugat-ankéton a következőket mondta: Az örök béke megteremtésére kevés esély van, de „alig megbocsátható bűnt követ el az emberiség ellen, aki ezt a lehetőséget kételyek hangoztatása által gyengíti.”

További kérdés, hogy a félrevezetett emberek sokasága, akik lobogtatták a zászlót és folyt a vérük, tisztában lehetett-e a háború igazi okaival?

– Amennyiben igen, akkor kérdés, mi a teendője azoknak az értelmiségieknek, esetünkben az íróknak, pedagógusoknak, akik felismerték a háború igazi okát, s annak feleslegességét?

– Fontos kérdés továbbá a nyilvánosság kérdése. Babits vállalta a nyilvánosságot, viszont a *Budapesti Szemle* Dunántúli névaláírással megjelent cikke azt írja, hogy „mindenkinek van joga a maga meggyőződéséhez. Amíg magának tartja, senki se fogja érte bántani. Ha nyilvánosságra viszi, a nyilvános kritika jogkörébe lépett. Élvezze, fruktifikálja meggyőződését, de viselje el férfiasan a következményeit is.” Itt meg kell jegyezni, hogy a tanári tevékenység egyértelműen a nyilvánosság vállalásával jár.

A kérdések egyértelműek, de a válaszok már nehezebbek.

– Egy lehetséges, de megvalósíthatatlan válasz, hogy mindenki a maga eszközeivel, mindig, mindenkor vállalja a meggyőződését, vélt vagy valódi igazságát. Az állampolgár a katonai szolgálat megtagadásával, költő a verseivel, a pedagógus tanítványai előtt nyílt állásfoglalásával. Babits ez utóbbit választotta – egy évszázad után tudjuk, hogy helyesen. De azért mégis maradnak kérdőjelek. Hiszen a háború nem a trónörökös miatt tört ki, hanem az események mögött a világ gazdasági felosztása állt. A „zászlók lobogtatása” mögött – ha a részvevők nem is tudták – valódi hazafias érdekek is lehettek.

– Hogyan értelmezhetjük a „vélt” vagy „valódi” igazságot? Hiszen az emberek az „igazsággal” sok csatornán találkoztak.

– Lehetséges opportunistá válasza is: kitérni minden állásfoglalás elől.

– A nyilvánosság megítélése is problematikus. Egy folyóiratban megjelent vers bizonyára „nyilvánosságot” jelent, de vajon hogyan értékelhető egy iskolai órán elhangzott vélemény?

Mindezek átgondolásához nézzük a verssel kapcsolatos további történéseket. Rákosi írása elérte a célját. Bár a *Budapesti Hírlapban* (1915. 315.sz.) megjelent válaszában – látszólag mentegetőzve – azt írta, hogy „Babits Mihály úr tanári működéséről semmi tudomásom nincsen” viszont azt állítja, ha nincs háború, akkor nem jutott volna eszébe a „királyért és lobogójáért” hasonlat. Rákosi támadó védekezésének lényege, hogy a verset „cinikusnak és hazafiatlannak” tarja. „A lelkeség, a hűség, az önfeláldozás, a vitézség szimbólumával van tele minden szív, minden lélek. Ezért ragadja ki és le felséges piedesztáljáról Babits tanár és költő úr a király és zászló fogalmát, megdekorálni vele szeretője körmét. Más időkben, ha nem élethalál harcra vív a nemzet a királyért és lobogójáért, hűségéért és becsületéért, hazájáért és megmaradásáért, izléstelen, durva, cinikus és hazafiatlan: akkor ez a hasonlat soha se is jutott volna Babits úrnak az eszébe. Ha ez eszébe jut, kinevetik érte. Ma a dolog aktuális és hazafiatlan.”

Szemponctunkból lényeges: Rákosi megemlíti, hogy a vers abban a folyóiratban jelent meg, amire a Tisztviselőtelep önképzőköre is előfizet, így tanárunk verséből a tanulók a hivatalos állásponttal ellenkező véleményt ismerhettek meg. Azok a tanulók, akik nem ismerhették fel a háború igazi okait, mégis találkoztak ténnyel:

hősi halált halt tanáraikkal, s nap mint nap az országot elborító, háborút éltető lelkesedéssel.

Írásunk eddigi részét összefoglalva mondanivalónk lényege: adva volt egy tehetséges, nagy formátumú tanár, országszerte elismert író, akinek a hivatalos állásponttól eltérő véleménye volt, azt egy versben ki is fejezte, sőt azt a 17 éves önképzőköri tanuló számára is hozzáférhetővé tette.

Mivel Babits esetét csak példaként említettük, de ha eltekintünk attól, hogy országosan elismert tanár költő volt – így elfogultságunk nyilvánvaló – mégis kritikusak vagyunk. A tanári függetlenséget ugyanis elvben a hivatalos és nem hivatalos álláspontok egyértelműen elfogadják, fontosnak tartják, ugyanakkor a tantervek, tankönyvek megkövetelik a tanártól a mindenkori hivatalos álláspont érvényesítését és annak közvetítését. Az ellentmondásokra közeli és távoli példák egyaránt bőven találhatóak. Mi történt volna azzal a tanárral:

- aki 1943-ban feleslegesnek tartja a háborút,
- aki 1953-ban feleslegesnek minősíti ugyanezt a háborút,
- aki 1957-ben forradalomnak tartja 1956-ot,
- aki 2016-ban ugyanezt ellenforradalomnak tartja?

Természetesen nem csak a hivatalos retorzió érdekes, de a pedagógiai hatás is. Gondoljuk el, mi lett volna, ha Babits lelkesen magyaráz tanulóinak a háborúról. Hogyan hatott volna ez Babits megítélésére, hitelességére, hiszen minden érdeklődő tanuló tudta, hogy a tanár úr háborúellenes. Nyilvánvalóan ez nullázta volna mindazokat az értékeket, melyek Babitsot annyira jellemezték. A fentiek a történelemtanárok számára különösen problematikus kérdések, de a példák kiterjeszthetők a természettudományokra is. Elég talán Darwin tételeinek elfogadására vagy el nem fogadására utalnunk.

Babits példájára visszatérve, a vers miatti támadás megosztotta a különben átlagosnál színvonalasabb tantestületet is. Gaal igazgató rendkívüli értekezletet hívott össze. Az értekezlet összehívását javasló Váradi Béla úgy nyilatkozott, hogy nem a versről akarnak tanácskozni, de szerinte „a szónoklat, a vers is dokumentuma az emberi elmének, amely ha nyilvánosság elé kerül, mindenféle megbeszélésnek, magyarázásnak lehet a tárgya. Ez történt ezzel a bizonyos verssel is.”

A tanácskozáson Kőszegi László Babitsot egy nyilatkozat megtételére szólította fel. Babits vállalkozott is egy – szerintünk – kétértelmű nyilatkozat megtételére, melynek a lényege: „senkinek a jogát nem ismerhetem el arra, hogy ártatlan verssorok rosszindulatú kommentálásából tanári tevékenységem megrágalmazására vagy éppen az egész magyar tanárság meggyanúsítására terjeszkedjen ki.” Egyúttal Babits bocsánatot kért, ha néha „a tanári szobában, a vita hevében elhangzott szavak őket érzésükben, személyükben sérthették volna. Soha sértő szándékkal nem szólt. A tanári hivatást senki sem becsüli nála többre.”

Kőszegi szerint Babits szavait sokan félreértették az országban, de háborús időben Babitsnak tudnia kellene, hogy mit szabad egy lapban megjelentetni és mit nem. „Ő az ifjúság elé kerülő folyóiratba ilyent nem írta.” Hogy a politikai véleménykülönbség mellett személyes okok is közrejátszhattak Kőszegi véleményében, ezt csak

gyaníthatjuk. Ugyanis ő is tanított görögöt, könyvbírálatra jelent meg a *Philologiai Közönyben*, így feltételezhető, hogy bizonyos értelemben szellemi vetélytársa volt a nála sokkal sikeresebb fiatal költőnek. A jegyzőkönyv egyértelműen bizonyítja, hogy a testület nem volt egységes az adott kérdésben.

A Rákosi Jenő gerjesztette vita tehát megindult, melynek első állomása volt, hogy Babits távozott abból az iskolából, ahol szerették, ahol megtalálta nyugalma, ahol hatékony volt munkája. Hogy távozása is nyomot hagyott az iskolán, azt számos tény bizonyítja. Az iskola 1915/16. évi értesítője nemcsak közli a távozás tényét, hanem értékeli is Babits munkáját:

„Február 1-től megvált intézetünkől és más munkakörbe beosztott Babits Mihály r. tanár. [...] Babits Mihály értékes tanári munkásságát, melyet három éven át fejtett ki iskolánknál, e helyütt is elismerni tartozó kötelességünk, melynek örömmel teszünk eleget. Rátermettségét a „Széchenyi-kör” vezetésében, s itt kifejtett szerető buzgalmát, a komoly és tartalmas önképzés céljának kitűzésében, az ifjak művészi törekvéseinek gyámolításában megbecsülendő értéknek tekintjük.” Az Értesítő nyilván az igazgató Gaal Mózes véleményét tükrözte.

De az önképzőkör tagjai is véleményt nyilvánítottak. A zárt ülés jegyzőkönyvét Dörner György ifjúsági elnök és Varga László jegyző írta alá. Többek között ezt olvashatjuk: „Hálásan köszönjük, hogy nagy tudását önképzésünk érdekében érvényesítette. [...] Kérjük, hogy tartsa meg szíves emlékében ezt a kört, mely mindenkor hálás szívvel fog visszaemlékezni és mindig fájlalni fogja lelkes elnökének elvesztését.”

Egy volt önképzőkori tag levele 1943-ban Babits feleségének: „Mi tisztviselőtelepi diákok voltunk '912-13-ban. Itt volt tanárunk nyolcadikban – Babits. A görögpótló irodalmat, az ő kedvenc világát tanította. Felejthetetlen számunkra kedves, egyszerű, póz nélküli, de mégis csodálatosan lenyűgöző előadásmódja. Nincs rossz diákja, mert mindenkit magához láncol. Valami különös ereje, varázsa van szavának.”

Dörner György egykori diák elnök így emlékezett vissza: 1912-ben (Babits) már ismert költő volt, a *Nyugat* munkatársa. „...erről mi diákok nemcsak kívülről (újságokból, lapokból) értesültünk, hanem a magyar nyelv órán is, mert Vinkler József, akkori osztályfőnökünk felolvasta Babits Mihály *Danaidák* című versét, amely újszerűségével és remek ritmusával nagy hatással volt ránk.”

Egy 50 éves érettségi találkozáson Boros Gyula így emlékezett vissza Babitsra: „Az iskola önképzőkörének tanár-elnöke volt. Nagyon értékes foglalkozásokat tartott: Ady-verseket elemeztetett velünk és szokása volt, hogy egy-egy alkalommal jutalomként magával vitt néhány diákot a tisztviselőtelepi Casinóba vagy a Valéria kávéházba. Egy ilyen alkalommal találkoztunk Adyval és Krúdyval.”

A vihart kiváltó vers olyan problémát vet fel, mely a mai napig elgondolkodtató. Babits története nyomán felmerül a kérdés, hogy meddig terjed a pedagógus szabadsága. Már a kérdés feltevése is újabb és újabb kérdéseket vet fel, de előre bocsájtjuk, többségükre megnyugtató választ adni nem tudunk. Bár válaszainkban általános következtetések levonására törekszünk, de vissza-visszatérünk Babits példájához.

Elsőként említjük – amit a vádak is kiemelnek – a rendkívüli helyzetet, azaz a háborút.

Rákosi a *Középiszkolai Tanáregyesület Közlönyének* írt válaszában a következőket írja: „Ma a hazafiak százezrei adják életüket és vagyonukat egy királyért, s egy lobogóért: a magyar királyért, a magyar lobogóért, amely alatt nyilván a haza értendő. Egyébként lehet valakinek egyéni meggyőződése, hogy amiért százezrek meghalnak, annál drágább neki kedvesének csak a kisujja is. Ezt a meggyőződést én nem tisztelem ugyan, de elfordított arccal megyek el mellette, amíg az illető magának tartja meg és nem hengeg vele. Ha hengeg – akkor lássa, hogy mit kap érte. De ezúttal Babits Mihály úr nem is egyszerűen valaki, hanem tanár az állam egyik gimnáziumában és neveli az állam számára, a király számára, a lobogó számára a magyar ifúságot.”

Rákosi okfejtése elfogadhatónak tűnik, de rögtön felmerül egy alapkérdés: a háború igazságosságának kérdése. És itt lehet az első vagy a második világháború értékelésére gondolunk, de, hogy bonyolítsuk a kérdést, ebben az összefüggésben még 1956 is felmerülhet. A háborúkat különböző módokon lehet megítélni. Aligha kétséges, hogy versében Babits – maga sem tagadja – állást foglalt a háború ellen, és ebben történelmi távlatból nézve is igaza volt. Babitscsal egyetértünk: a kedvesének kisujja valóban többet ér, mint a nagyhatalmi politika, gazdasági érdekek.

A korabeli pedagógiai sajtó egyértelműen állást foglalt a háború mellett. Ezt egyfelől természetesnek is tarthatjuk, de másfelől mégis felveti az alapkérdést: a pedagógia és ezen belül az egyes tanárok véleménye mennyiben térhet el a hivatalos állásfoglalástól, hiszen a tanulók egy központi befolyás alatt állnak, ezzel szemben a másféle tanári álláspont zavart okozhat a tizenéves tanulók körében.

Mindezek után természetesen felmerül egy másik kérdés is: vajon volt-e, van-e olyan állam/király/lobogó, aki eltűrné háború idején a kritikának bármilyen formáját, beleértve természetesen az irodalmi is. Rákosi ugyanis még azt is felvetette, hogy a tanárnak az állam a munkaadója és ez eleve behatárolja a tanár szellemi szabadságát. (Ez azonban már általános korlátozást jelentene, és mivel mi a határokat keressük, ezzel nem is foglalkozunk.)

Továbbra is kérdés tehát, hogy egy pedagógusnak van-e joga a mindenkori állami, központi, az uralmon lévő hatalommal, vagy akár csak a többségi közvéleménnyel szemben másfajta értékeket közvetíteni tanítványai felé. A kérdést tovább feszegethetjük, hiszen napjainkban a társadalmak nemcsak egy háború megítélése kérdésében, hanem sok más területen is, szinte folyamatosan megosztottak. Gondolunk itt történelmi kérdések megítélése mellett erkölcsi, napi politikai, ideológiai, vallási stb. problémákra. A napi társadalmi megosztottság aktuális kérdései közül sorolhatnánk például:

- a migránskérdést,
- egyneműek házasságát,
- a faji megkülönböztetést,
- különböző vallások elfogadását,
- szexuális szabadság határait stb.

Tovább bonyolítva a problémát, hogy tisztázandó, a szabadság határai csak a tanár iskolai tevékenységére vonatkoznak, vagy kiterjednek-e az iskolán kívüli tevékenységére is? Babits története – divatos kifejezéssel – határeset. Ő versét a *Nyugatban* publikálta, tehát iskolán kívül, ugyanakkor a folyóiratot az általa vezetett önképzőkör is megvásárolta. Babitshoz hasonlóan vajon hány pedagógus élete tört meg, mert magánéletében vállalt szellemi szabadsága eltért az éppen „hivatalosnak” nevezett állásponttól? Talán jó példa erre a szabadidejében templomba járó pedagógus megítélése az ötvenes években.

Külön tanulmányt igényelne a hivatalostól való eltérés következményeinek bemutatása. Ezek jellege, a következmény súlyossága nyilván függött az adott társadalom demokratizmusától, melyek az elbocsátásától az internálásig terjednek. Történelmi tény azonban, hogy Babitsot az országos viták ellenére nem bocsájtották el, sőt Herczeg Ferenc közbenjárására a Tankerületi Főigazgatóságra helyezték.

Babits példáján keresztül érzékeltethetjük a probléma összetettségét, aminek lényege elvezet a pedagógia egyik alapkérdéséhez: önálló, független, értékekben gondolkodó pedagógusokat akarunk nevelni, vagy olyanokat, akik gondolataikat és tevékenységüket alávetik a mindenkori hatalom igényeinek?

A kérdés látszólag egyszerű, a pedagógiai tankönyvek egyértelműen a szabad és önállóan gondolkodó pedagógusok mellett teszik le a voksot, de az ördög a részletekben, pontosabban a mindenkori történelmi helyzetekben van. És itt ismét kérdések merülnek fel. Elsőként a tanár hitelességét említjük. Tétélezzük fel, hogy Babits verse hivatalosan semmilyen kritikában nem részesül, de a tanulói a versen keresztül tudják, hogy véleménye eltér a többi tanárétól, az iskolai ünnepélyeken hallottaktól stb. Csökkenti-e ez Babits hitelét vagy erősíti? Nyilván, ha a társadalom jelentős része elítéli a háborút, akkor Babits hitelessége, népszerűsége, elfogadottsága növekszik; ellenkező esetben, függetlenül az esetleges hivatalos retorziótól, csökken. Kérdés, hogy ki az illetékes a tanári függetlenség, szabadság határainak meghúzásában.

És meg kell említeni a tanterveket, tankönyveket, amelyek eleve sok mindent eldöntenek, azaz korlátozzák a tanári szabadságot.

IRODALOM:

Ady Lajos: Válasz Dunántúlinak. *OKTK*. 1915. nov. 1. (Az írás név nélkül jelent meg a *Levelezés* rovatban.)

Dunántúli: Levelek. *Budapesti Hírlap*, 1915. november 9.

Babits Mihály: Békenapra. *Fogaras és Vidéke*, 1910. máj. 29.

Babits Mihály: Mit tegyen az író a háborúval szemben. *Nyugat*, 1934. II.

Babits Mihály. *Világ*, 1916. jan. 30. 19. p.

Babits Mihály: *Haza a Telepre*. (Néhány dokumentum a költő tisztviselőtelepi éveiről.) Szerk., vál., a szöveget gondozta Téglás János (1991). Szépirodalmi, Budapest.

Babits Mihály: Politizáljon-e az író vagy ne politizáljon? *Az Est*, 1926. ápr. 11.

Békenapra. Írta és felolvasta Babits Mihály. *Fogaras és Vidéke*, 1910. máj. 29. 3-4. p.

Benedek Marcell (1969): Babits Mihály. Gondolat, Budapest

Éder Zoltán (1996): *Babits a katedrán*. Szépirodalmi, Budapest.

Téglás János (1996, szerk.): *A vádlott Babits Mihály. Dokumentumok. 1915–1920*.

Universitas, Budapest.

Téglás János (1976, írta, összeáll.): Babits tanár úr. [Széchenyi István Nyomdaipari Szakközépiskola], Budapest.

(Idézi Babits írását a *Játszom a kezekkel* című verse keletkezéséről.)

Téglás János (1977, szerk.): *Száztizenhat oldal egy iskola múltjából*. Széchenyi István

Gimnázium, Budapest.